

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

När kvinnor blev yrkesmilitärer

MARIA SJÖBERG* Göteborgs universitet

Fia Sundevall, *Det sista manliga yrkesmonopolet: genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989* (Stockholm: Makadam 2011) 272 s. (Summary in English: The last male bastion in the labour market: gender and military work in Sweden 1865–1989.)

År 1989 fick kvinnor möjlighet att bli stridspilot och de kunde också tjänstgöra på ubåtar. Därmed upphörde dessa yrken att vara exklusivt reserverade för män. 1989 års beslut kom emellertid inte som en blixtnedfall från en klarblå himmel. I Fia Sundevalls avhandling studeras de olika processer som från 1865 fram till 1989 bidrog till förändringen. Drivande var politiska beslut på olika nivåer i samhället samt de kvinnor som före 1989 utförde arbete på ideell basis inom försvaret. Teoretiskt knyts undersökningen till två begrepp: arbete, särskilt genusarbetsdelning, och ekonomiskt medborgarskap. Med dessa båda begrepp vill Sundevall illustrera att faktorer som motverkar en för alla jämställd arbetsmarknad samtidigt utesluter de som är förfördelade från ekonomiska rättigheter. Det vill säga: arbetsmarknadens otillgänglighet förnekar de utestängda ett fullvärdigt medborgarskap. Översatt till svensk genusarbetsdelning vill Sundevall följaktligen framhålla år 1989, då arbetsmarknaden frigjordes från formella könsbarriärer, som det år då kvinnors medborgarskap blev formellt likställt med mäns – inte 1919 då kvinnor endast erhöll politisk rösträtt.

Sundevall tar sig an ett i stort sett utforskat område i svensk historisk forskning och genomför på så vis en pionjärsats. Studien omfattar flera nivåer i samhällslivet, alltifrån föreningar och militär organisation till utredningar och politisk diskussion på riksdags- och regeringsnivå. Utblickar till huvudsakligen den anglosachsiska världen görs fortlöpande och studien är mycket rik på information om en rad olika områden, som alla har mer

* Fakultetsopponent

eller mindre direkt bäring för Försvarmaktens könsordning och svensk politisk historia. Hänvisningar, referenser, diagram och tabeller är noggrant gjorda och dessutom rymmer den välskrivna boken ett intressant bildmaterial. Författaren har alltså utfört ett gott forskningsarbete som förtjänar uppmärksamhet.

Precis som i flertalet doktorsavhandlingar finns emellertid också i denna flera problem. Diskussionen nedan kretsar huvudsakligen kring dem. Kritiken kan enligt min mening sammanfattas med uttrycket att inte se skogen för alla träd. Det därav begränsade synfältet påverkar problemformulering, teorianvändning, metodiska vägval och tolkningar.

Avhandlingens innehåll

I de kronologiskt upplagda kapitlen 2 och 3 redogörs för kvinnors ideella försvarsarbete. Principen för detta var att männen skulle frigöras för stridande uppgifter, och kvinnornas arbete var till stor del oavlönat. Kvinnors frivilliga försvarsarbete var redan från 1860-talet organiserat i föreningar och en huvudroll i undersökningen spelas av den förening som 1924 tog sig namnet Riksförbundet Sveriges lottakårer. Denna organisation växte i betydelse och blev under beredskapsåren en landsomfattande kvinnorörelse med drygt 100 000 medlemmar. Antalet lottor fortsatte emellertid att vara stort även efter kriget: så sent som 1975 var antalet omkring 60 000. Därefter har lottorna blivit färre, men ännu i dag utför de frivilligt försvarsarbete.

Kvinnor har alltså arbetat länge inom krigsmakten. Men deras insatser har inte alltid räknats och i än mindre utsträckning uppskattats. Följaktligen väckte det uppmärksamhet då Flygvapnet på 1960-talet ville åtgärda sin dåvarande personalbrist med en utvidgning av rekryteringen så att även kvinnor kom i fråga för vissa befattningar. Flygvapnets inställning, samt motståndet från övriga vapengrenar, behandlas i kapitel 4. Där framgår att viss draghjälp kom från Folkpartiets ungdomsförbund, som 1964 slog fast att jämställdhet mellan könen också borde innefatta skyldigheter, inte bara rättigheter (s. 123). Värnplikten borde vara könsneutral och därmed också omfatta kvinnor. De unga folkpartisternas krav fick dock inget gehör. Men när kvinnor några år senare fick rätt till vissa yrken inom det militära, så kallat civilmilitära uppgifter, motiverades det utifrån just jämställdhetsaspekten. Ett avgörande villkor för flera militäryrken, särskilt högre befattningar, var emellertid också i det fortsatta genomgången värnplikt, från vilken kvinnor var uteslutna.

I kapitel 5 undersöks de statliga utredningar som behandlade kvinnors yrkesmöjligheter inom det militära under perioden 1969–1989. I stället för att helt enkelt könsneutralisera värnplikten och därigenom öppna alla militära yrken för både män och kvinnor, koncentrerade man sig på stegen efter värnpliktsutbildningen. På 1980-talet togs i internationell jämförelse ändå

uppseendeväckande steg. Skillnaden mellan stridande och icke-stridande funktioner, vilket utgjorde en distinktion mellan kvinnors och mäns uppgifter i det militära i andra länder, avskaffades. De kvinnor som avsåg att göra militär karriär fick dessutom möjlighet att göra värnplikt. Isen var alltså bruten. Därefter var det bara en transportsträcka fram till att för kvinnor även tillgängliggöra de två sista manligt exklusiva befattningarna, stridspilott och tjänstgöring på ubåt, vilket som sagt ägde rum 1989.

I kapitel 6 granskas hur lottarörelsen förhöll sig till frågan om kvinnliga yrkesmilitärer under de decennier frågan stöttes och blöttes i statliga utredningar. Enligt lottornas egen historieskrivning var de tidigt pådrivande för att kvinnor skulle kunna bli yrkesmilitärer. I själva verket var organisationen passiv under hela 1960-talet. Först några år in på 1970-talet förespråkade lottorna offentligt kvinnliga yrkesmilitärer men var fortsatt motståndare till kvinnlig värnplikt (s. 194). När militäryrket öppnades för kvinnor och värnplikten 1994 blev en generell möjlighet, anpassade lottorna sig emellertid efter de nya omständigheterna. I dag är organisationen alltjämt en livaktig kvinnoorganisation, vilket inte gäller överallt. I till exempel Danmark lades motsvarigheten till de svenska lottorna ned i takt med jämställdhetsreformer inom det militära.

I det sjunde och avslutande kapitlet sammanfattas och diskuteras resultaten. "Sammanfattningsvis utmärks utvecklingen av kvinnors militära arbete under perioden 1865–1989 av ökad närvaro och vidgade uppgifter." (s. 212.) Som förklaring till förändringarna pekar Sundevall på "[...] att föreställningar och värderingar om genus och militärt arbete, inklusive vilka militära uppgifter kvinnor kunde och borde utföra, förändrades i växelverkan med de försvarsfrivilliga kvinnoorganisationernas närvaro och arbete i krigsmakten." (s. 214.) Hon anför konkreta faktorer: a) 1970-talets politisering av jämställdheten bidrog till ett radikalt samhällsklimat där det gick att genomföra förändringar som utmanade traditionell genusordning. b) Militäryrkenas ökade tillgänglighet var en följd av en med tiden allt bredare arbetsmarknad för kvinnor i det civila samhället. c) Utvecklingen på det militära yrkesområdet i Sverige var gemensam med den anglosachsiska världen i stort (s. 214f.). Sverige var alltså i takt med tiden och sin kulturellt besläktade omgivning.

Problemformulering: rätt till arbete, skyldighet till värnplikt

Två begrepp är mycket centrala för avhandlingen: värnplikt och arbete. Värnplikten var en manlig skyldighet medan arbete (efter lösdriverilagens avskaffande) var en rättighet, som bland annat på grund av värnpliktsskyldigheten var mest vittgående för män. Inom det militära var genomgången värnplikt nämligen en förutsättning för yrket militär, högre civila tjänster inom försvaret samt vissa så kallade civilmilitära avlönade befattningar (till

exempel militärläkare eller militärmeteorolog). De underhållsuppgifter som frivilliga försvarsorganisationer ägnade sig åt krävde däremot inga särskilda kvalifikationer utan kunde utföras av vem som helst, till exempel värnpliktiga och kvinnor. Eftersom Sundevall väljer att uppfatta olika former av militärt arbete endast som rättigheter, vilka förvägrades kvinnor, förbiser hon dock det tvång – värnplikten – som var aktuellt för de män som valde militärt arbete (s. 22). Följden är att det är oklart vilken process som egentligen studeras: vägen mot kvinnors möjlighet att göra värnplikt eller kvinnors möjlighet att arbeta inom försvaret? Denna oklarhet kan verka som en randanmärkning. En av studiens utgångspunkter är emellertid att kvinnor i alla tider har utfört arbete inom krigsmakten. Militärt arbete för kvinnor är alltså ingen nyhet. Det nya är att de under den undersökta perioden erhöll rätten att göra värnplikt och tjänstgöra som soldater. Till skillnad från män har kvinnor aldrig varit tvingade att göra värnplikt och de har heller inte, annat än undantagsvis, eftersträvat värnplikt som en skyldighet, endast som rättighet. Enligt min mening hade det varit mer fruktbart om Sundevall hade koncentrerat sig på yrket som stridande soldat och frågat sig varför kvinnor först mot slutet av 1900-talet blev aktuella för det. Svaret hade vett mot såväl krigsmaktens ovilja att släppa in kvinnor som kvinnors motstånd mot att fullgöra värnplikt som en medborgerlig skyldighet.

Sundevall rör ihop rättigheter och skyldigheter där det är väsentligt att hålla dem analytiskt åtskilda. Det kan belysas på flera sätt. En bakgrund finns i att alltsedan franska revolutionen har värnplikt varit en kvalifikation som motiverat politiska rättigheter. Sundevall ansluter sig till statsvetaren Carole Patemans uppfattning om att denna kvalifikation numera har övertagits av lönearbetet.¹ Därmed är det rimligt att studera olika yrkens tillgänglighet, däribland det militära. I Alice Kessler-Harris och Ulla Wikanders fotspår framhåller Sundevall rätten till arbete som grundläggande i ett medborgarskap som avser kvinnors och mäns lika ekonomiska rättigheter.² När vissa arbetsuppgifter inte är tillgängliga för kvinnor, är jämställdhet mellan könen i praktiken heller inte realiserad. Termen ekonomiskt medborgarskap syftar till att framhålla detta. Begreppet har således kunnat kasta ljus över den långsamhet varmed jämlikhet i praktiken utvecklades och att processen inte varit densamma för kvinnor som för män. Även för Sundevall tjänar termen dessa syften: "Avhandlingens övergripande syfte är att undersöka hur kvinnor fick formellt fullvärdigt och med män likvärdigt ekonomiskt med-

1. Carole Pateman, *The disorder of women: democracy, feminism and political theory* (Cambridge 1989).

2. Alice Kessler-Harris, "Genusidentitet: rätten till arbete och idén om ett ekonomiskt medborgarskap", *Fronesis* 1 (1998); Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap: debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919* (Göteborg 2006).

borgarskap genom avskaffandet av det sista manliga yrkesmonopolet." (s. 16.)

Till skillnad från Kessler-Harris och Wikander, som enligt Sundevall huvudsakligen betonat "rättighetsaspekter av lönearbete", vill emellertid avhandlingsförfattaren betona skyldigheter, men inte på ovan nämnda sätt där värnplikt skiljs från arbete (s. 27). Hon likställer i stället lönearbete med det tvång och den skyldighet varmed värnplikt genomfördes. Värnplikten ses som en "formaliserad typ av arbetsplikt" (s. 27). Resultatet av denna oklara tankeoperation blir att män erhöll både formella skyldigheter och formella rättigheter till arbete som soldater medan kvinnor erhöll ingetdera. Visserligen arbetade kvinnor ändå, även inom försvaret, men om jag tolkar Sundevall rätt så menar hon att frånvaron av formella krav på kvinnors arbete försatte kvinnor i ett jämfört med män underordnat läge. Det är alltså frånvaron av krav på kvinnors arbete som utgör orsaken till deras begränsade val av yrken inom det militära, inte frånvaron av krav på genomgången värnplikt. Utöver den i mitt tycke missvisande problemformuleringen uppstår på så vis en olycklig vaghet mellan värnplikt och arbete; det är inte givet att värnplikt skall ses som arbete och heller inte att lönearbete ska uppfattas som en skyldighet.

Ytterligare en aspekt på sammanblandning av skyldigheter och rättigheter finns i synen på genusarbetsdelningen. Inom denna tradition har man fört en diskussion om det icke avlönade arbetets karaktär och status. Hushållsarbetet är ett klassiskt exempel på arbete som värderas lågt, och föga förvånande huvudsakligen utförs av kvinnor. I kapitel 2 och 3 redogörs för kvinnors ideella försvarsarbete. Med inspiration i den framgång med vilken Florence Nightingale organiserade brittisk sjukvård i fält engagerades kvinnor till en början främst i sjukvårdsfrågor. Med tiden blev uppgifterna fler och så även de kvinnor som arbetade för krigsmaktens sak. Kvinnor samlade in medel för militär upprustning, de arbetade med djurhållningen inom det militära, de samlade in pengar och tillverkade kläder. Lottarörelsen ansvarade främst för mathållning under militära övningar och viss fältsjukvård. Eftersom tvätt, mathållning och underhåll var traditionella kvinnosysslor i både militära och civila sammanhang är frågan vad kvinnors frivilliga försvarsarbete egentligen hade att göra med de yrkesuppgifter som åsyftas i bokens titel, det sista manliga yrkesmonopolet, alltså stridspiloter och tjänstgöring på ubåt. Om Sundevall i sin undersökning gjort en tydlig analytisk distinktion mellan värnplikt och arbete, skyldighet och rätt, skulle det också ha framgått att kvinnors frivilliga försvarsarbete inte nödvändigtvis hade med vare sig värnplikt eller soldatyrket att göra.

En uppdelning av uppgifterna i det militära där skyldigheter hade ställts mot rättigheter hade öppnat för andra och i mitt tycke mera vidsynta tolkningar. Till exempel menar Sundevall att lottornas verksamhet bidrog till

att tänja på genusordningens gränser (s. 8of.). De var normbrytare, menar författaren, men med tanke på de huvudsakliga sysslorna kan de lika gärna uppfattas som normbevarare. Till skillnad från den civila sfären, där det oavlönade hushållsarbetet av traditionens tvång vilade på kvinnor, var det dock ingen som tvingade kvinnor att söka sig till lottornas arbete. Det var frivilligt.

För att än mer tydliggöra och samtidigt skilja det frivilliga och ideella från medborgerliga skyldigheter och rättigheter kan en jämförelse göras med en annan försvarsfrivillig organisation, Hemvärnet. Den bildades den 29 maj 1940 och var avsedd för endast män. Organisationen utförde arbete som delvis påminde om lottornas. Om man skulle följa Sundevall uppfattning om lottornas verksamhet, att det var oavlönat militärt arbete, skulle även Hemvärnets aktiviteter ses som militärt arbete. En rimligare syn är dock att uppfatta Hemvärnets verksamhet som en form av frivilligt föreningsengagemang, precis som lottornas. I annat fall blir begreppet arbete ganska innehållslöst. Kärnfrågan är, som jag ser det, inte arbetet utan kvinnors frånvarande skyldighet att genomgå värnplikt. Den frågan utgör i avhandlingen en skog som skymms för alla träd.

Teorins betydelse

I historisk forskning används teorier allmänt för att generera frågor till det förflutna, för att tydliggöra innebörden av en företeelse och/eller förklara förändringars orsaker. När Sundevall diskuterar teoretiska utgångspunkter är det vällovligt ambitiöst. Med varierande tyngd pekar hon på tre spår. I det ena är de två analytiska begreppen arbete och genus i fokus (s. 21–30). Det är i denna diskussion som Sundevall ansluter sig till det ovan sagda om ekonomiskt medborgarskap (s. 25–27). I det andra och mera nedtonade spåret diskuteras allmänt orsaker till samhällsomvandlingar. Sundevall hänvisar till Johan Söderbergs tolkning av Eli F. Heckschers uppfattning om att förändringar dels inte har en enda förklaring utan de olika delarna måste förklaras var och en för sig, dels att förändringar snarare bör knytas till mentaliteter än ekonomiska faktorer (s. 29).³ Det tredje och det minst omfattande spåret rör aktörernas möjlighet att påverka samhällets villkor. Detta kan hänföras till neoklassisk ekonomisk teori, hos Sundevall företrädd av nobelpristagaren Douglass North, där hon främst tar fasta på aktörernas handlingsutrymme i relation till de begränsningar som skapas av informella och formella institutioner.⁴

3. Johan Söderberg, "Eli F. Heckscher's vision of economic development", i R. Findlay, R.G. H. Henriksson & M. Lundahl (red.), *Eli Heckscher, international trade, and economic history* (Cambridge 2006).

4. Douglass North, *Institutions, institutional change, and economic performance* (Cambridge 1990).

Vilket av dessa spår utgör då huvudsaklig grund för undersökningens problem och metodologiska vägval? Genom att knyta diskussionen av arbete till begreppet ekonomiskt medborgarskap formuleras en tolkningsram för undersökningens resultat, men inte en teori som formulerar frågor eller förklarar förändring. Genom att förespråka ett synsätt där ekonomiska förändringar förklaras utifrån mentala förändringar görs en allmän deklARATION, men synsättets betydelse för den konkreta undersökningen är perifert; attityder och värderingar är inte i studiens fokus. Genom att förespråka en handlingsteori formuleras en teori som motiverar val av undersökningsobjekt (nivåerna på s. 18–21) och allmänt också förklarar förändringars tröghet. På ett övergripande plan är det alltså en neoklassiskt inspirerad teori som har störst betydelse för undersökningens konkreta genomförande, inte den genusteoretiskt fotade tolkningsramen om ekonomiskt medborgarskap och heller inte den allmängiltiga uppfattningen om mentaliteters betydelse.

I ämnet ekonomisk historia är det rimligt att arbeta utifrån neoklassisk teori. I Sundevall studie finns dock även andra möjligheter. Med tanke på avhandlingens syfte, att undersöka hur militära yrken blev en möjlighet för kvinnor, och slutsatsen att detta innebar att kvinnors medborgarskap blev likvärdigt med mäns, borde en teori om varför historisk förändring inträffade när så skedde ha varit användbar (s. 16). Uppslag finns. Könskodningens förändringar, alltså mentala förändringar, av synen på olika arbeten kunde ha utvecklats teoretiskt (s. 23). Närmast till hands ligger dock utgångspunkterna i kapitel 4 om den amerikanske statsvetaren John W. Kingdons uppfattning om varför en fråga uppmärksammas vid bestämda tidpunkter.⁵ Kingdons synsätt ingår i den statsvetenskapliga diskussionen om politiska dagordningar, men har även kommit till användning i Christina Florins och Bengt Nilssons studie av jämställdhetsfrågan, som blev tongivande i 1960- och 1970-talens politiska dagordningar.⁶ Kingdon menar att det politiska intresset för en fråga vid en viss tidpunkt har att göra med både strukturella omständigheter och aktörer. Entreprenörer i ämnet, en sorts aktörer, kan dra nytta av att policyfönster, strukturella omständigheter, öppnas vid en viss tidpunkt. Om frågan blir framgångsrik politiserad beror på aktuellt läge och entreprenörernas insatser samt deras status inom området i fråga.

Enligt min mening hade Kingdons tankar kunnat utgöra den övergripande teori som Sundevall nu saknar. Kingdon formulerar en fruktbar ansats för hela avhandlingen, men hans teori kommenteras endast i kapitlet där bland annat Flygvapnets förändrade inställning undersöks (s. 115–139). Kingdons modell skulle givit Sundevall möjlighet att formulera antaganden om

5. John W. Kingdon, *Agendas, alternatives and public policies* (New York & London 2003).

6. Christina Florin & Bengt Nilsson, *"Något som liknar en oblodig revolution...": jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen* (Umeå 2000).

samhällets generella beskaffenhet, som avgör vilka aktörer som är värda att utforska, och även hur förändringar drivs fram. Den skulle dessutom givit utrymme för att i undersökningen konkret knyta ihop lottornas aktiviteter med värnpliktsfrågan på ett sätt som till exempel begreppet ekonomiskt medborgarskap inte förmår. En annan vinst är att Sundevall skulle ha kunnat problematisera Kingdons teori utifrån en könsaspekt, något Kingdon själv inte gör.

Sundevals val av begreppet ekonomiskt medborgarskap som överordnad tolkningsram utgör ett försök att pressa på undersökningen en teori som i praktiken inte betyder särskilt mycket för studiens genomförande. Det innebär också ett outtalat antagande om att ökad tillgänglighet till yrken inom det militära har legat i kvinnornas intresse. Följaktligen skulle man tro att kvinnor aktivt har drivit på jämställdhetsreformer inom det militära och att de, inte sällan i konflikt med män, tagit strid för rätten till militära yrken. Utmärkande för militära yrken och värnpliktsutbildning under en stor del av 1900-talet är emellertid motsatsen. Varken värnplikt eller rätt till militära yrkesbefattningar har varit angelägna feministiska frågor. I den ovan nämnda studien om svensk jämställdhetspolitik finns till exempel inte ett ord om att det militära yrkesområdet var viktigt att reformera. Feminismens ambivalenta inställning till militär tjänst är närmast ett skolexempel på hur kvinnor i lika hög grad som män är delaktiga i att bevara och reproducera stereotypa könsföreställningar.

Där Sundevall uttolkar 1900-talets historia som en kamp för kvinnors rätt till militära yrken, finns i själva verket mycket som talar för att den i tid långt utdragna utvecklingen har sin förklaring i att varken kvinnor eller män var intresserade av en genomgripande förändring.⁷ En teori som varit mera anpassad till vad undersökningen egentligen handlar om hade öppnat för en diskussion av dessa aspekter och även kunnat vara styrande för studiens design.

Metodologiska vägval

Det torde ha framgått att Sundevals undersökning är mycket omfattande. Av käll- och litteraturförteckningen samt de informativa bilagorna klar görs vilket envetet arbete som försiggått i arkiv och bibliotek. Sundevall har tvingats till åtskilliga överväganden kring urval av material och fokus för undersökningen. Här väljer jag att endast kommentera två, som tydligt är en följd av den oklara distinktionen mellan rätt och skyldighet, arbete och värnplikt.

7. Jfr Ulla Wikander, "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi: kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv", i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander, *Kvinnor mot kvinnor: om systemskapets svårigheter* (Stockholm 1999).

Först gäller det tidsperspektivet. Sundevall hävdar att de frågor hon är intresserad av att besvara kräver ett långt tidsperspektiv och därför inleds studien 1865, det år då Damkommittén, Sveriges första försvarsfrivilliga kvinnoförening, bildades (s. 16). I praktiken utgör dock perioden 1945–1989 undersökningens tyngdpunkt, eftersom det var under denna tid som kvinnors roll i försvarsorganisationen blev en politisk fråga. Undersökningen avslutas i och med att militära yrkesbefattningar öppnades för kvinnor. Om kvinnors arbete hade varit styrande för undersökningsperioden borde lika stor uppmärksamhet ha ägnats åt perioden 1865–1945 som efterkrigstiden. Om däremot värnplikten varit vägledande borde undersökningsperioden ha varit 1901–2010. Mellan dessa år var värnplikt en manlig skyldighet och från och med 1994 även en kvinnlig rättighet. Genom 2010 års beslut blev militär värnplikt varken rättighet eller skyldighet.

Utifrån en genushistorisk horisont är det svårt att låta bli att kommentera tidsperspektivet ytterligare. Sundevall har nämligen chansen att mot bakgrund av tidigare forskning verkligen dra ut långa tidslinjer, inte minst för att tydliggöra det brott jämfört med tidigare århundraden som verkar ha inträffat omkring sekelskiftet 1900 – hemma kunde kvinnor utföra lämpliga insatser till gagn för krigsmakten men det var vid denna tidpunkt inte aktuellt att vare sig erkänna deras nytta eller ge dem samma uppgifter i fält.⁸ I takt med att kvinnors insatser successivt vann formellt erkännande under 1900-talet blev militär värnplikt, som en enkönat manlig angelägenhet, alltmer oväsentlig för krigsmakten. År 2010, då militär värnplikt endast blev en möjlighet för både kvinnor och män, har soldatyrket på ett principiellt plan likhet med 1600-talets lejda knektar – den stora skillnaden är att knektyrket numera kan utövas av kvinnor.

Den andra synpunkten gäller i vad mån de olika undersökningarna har varit nödvändiga för att nå huvudresultaten, det successiva tillgängliggörandet av militära yrken för kvinnor. Värnpliktsfrågan borde ha varit det väsentliga. Med en tyngd på de politiska diskussionerna i detta ämne hade studien enligt min mening vunnit i koncentration och djup. Det intressanta men också omfattande arbetet om lottarörelsen kunde ha blivit en egen undersökning och bok. Men då hade också frågorna behövt vara andra. I nuläget är det alltså svårt att se nyttan av en undersökning av lottorna i en studie som handlar om militäryrkenas tillgänglighet. Skälen är lottarörelsens avoga och tröga inställning till att kvinnor skulle axla militäryrket – i praktiken var rörelsen en bromsklots för militäryrkets öppnande – men också att Sundevall inte på djupet utreder relationen mellan lottornas verksamhet och kvinnors rätt till militära yrken. Dessutom, om lottorna skall ha den huvud-

8. Maria Sjöberg, *Kvinnor i fält 1550–1850* (Möklinta 2008).

roll de nu har i studien kan det förvisso motiveras utifrån rörelsens storlek, men den översiktliga behandlingen av Bilkårens förbund, Blå Stjärnan, Civilförsvarsförbundet (blandad könsfördelning) och Röda Korset (blandad könsfördelning) motiveras och diskuteras egentligen inte (s. 94). Principiellt skulle det varit av intresse att belysa också de manliga frivilliginsatserna, en sak som nu inte diskuteras alls. Hemvärnet är en organisation för sådana insatser, men män fanns också i Civilförsvarsförbundet och Röda Korset.

Resultat och tolkningar

Med ledning av hur kvinnor successivt vann inträde i det militära formulerar Sundevall en kronologi som tar fasta på arbetets betydelse och de försvarsfrivilliga organisationernas verksamhet (s. 206–214). Kronologin ger intrycket att försvarsfrivilliga kvinnoorganisationer banade väg för att kvinnor skulle bli yrkesmilitärer. Men resultaten kan också tolkas på motsatt vis. Medlemsutvecklingen för lottorna (s. 90) visar en stadigt sjunkande kurva efter 1963. Före dess, då frågan om kvinnor som yrkesmilitärer var otänkbar, var medlemsantalet mycket stort. I takt med att medlemsutvecklingen minskade växte frågan om könsneutral värnplikt fram på den politiska dagordningen, något lottorna emellertid motsatte sig (s. 181–205). Man skulle alltså kunna säga att när lottorna upphörde att vara en kvantitativt stor kvinnorörelse och därmed inte maktade med att upprätthålla en omfattande försvarsverksamhet, ja, då blev det enklare att driva krav på att kvinnor skulle kunna vara yrkesmilitärer.

Utöver en växelverkan mellan kvinnors frivilliga försvarsarbete och förändrade genusnormer pekar Sundevall också på 1970-talets radikala samhällsklimat samt svensk följsamhet gentemot generella trender i den västliga världen som väsentliga orsaker bakom tillgängliggörandet av militära yrken. Samhällsklimat och internationella trender kan emellertid knappast förklara att lagändringen, som i Sverige avskaffade det manliga yrkesmonopolet, inträffade just år 1989. Här hade Kingdons modell, med betoning på entreprenörer och policyfönster, kunnat vara till hjälp. Frågan borde då vara inriktad på att om man jämför med andra områden dröjde det mycket länge innan de militära yrkena öppnades för kvinnor. Varför? Svaret skulle visa att policyfönster öppnades av unga folkpartister 1964, men att det vid denna tidpunkt inte fanns några långsiktigt arbetande entreprenörer med hög politisk status redo.

Det finns också skäl för att peka på en svensk specialitet. Sundevall konstaterar att Socialdemokratiska arbetarpartiet och Vänsterpartiet kommunisterna drevs av antimilitaristiska strömningar och att dessa båda partier mer än de borgerliga motsatte sig både kvinnlig värnplikt och kvinnliga yrkesmilitärer (s. 156). Så sent som 1980 var bägge vänsterpartierna för

att värnplikten endast skulle vara en manlig angelägenhet. Folkpartiets unga garde var radikalare. Under 1990-talet kastades rollerna om då Vänsterpartiet ensamt förespråkade könsneutral värnplikt. Med tanke på att kärnproblemet i Sundevals undersökning egentligen handlar om frånvärande jämställdhet i en organisation som, i ett i övrigt jämställdhetspolitiskt framgångsrikt land, var mycket eftersatt, väcks frågan vilken betydelse den starka socialdemokratin/vänstern kan ha haft för den långsamma reformeringen av det svenska militärväsendet.

Sammanfattning

Det torde ha framgått att Fia Sundevall har presterat ett forskningsarbete med ambitioner som sträcker sig utöver de vanliga. Det noggranna och energiska sökandet i arkiv och bibliotek, kombinerat med välgjorda bearbetningar, har resulterat i ett ovanligt empiriskt tungt vägande och innehållsrikt avhandlingsarbete. Ämnesvalet är nydanande. På pluskontot kan också läggas att boken i stort är mycket välskriven och väldisponerad. På minussidan finns enligt min mening synpunkter som antingen hade kunnat bespara Sundevall mödan att i en och samma bok samla stoff för två böcker, eller sådana som hade kunnat ge resultaten än större räckvidd. Bägge hade kunnat avhjälpas med en klarare teorianvändning och mer preciserade begrepp. Som helhet är dock Sundevall att gratulera till en intressant avhandling som förhoppningsvis får många läsare, inte minst bland militärer och lottor.